

MIRKO MARKOVIĆ, Zagreb

PLEMENSKO DRUŠTVO I KULTURA DINARSKIH STOČARA

Dinarska stočarska oblast zahvaća naše planinske krajeve od Velebita na SZ do Prokletija na JI. Na tome prostoru vrše se od predhistorijskih vremena sezonska stočarska kretanja. Ta kretanja uslovljena su u prvom redu prirodnim položajem i osobinama toga kraja. S jedne strane toplo Jadransko more oplakuje krševite i tлом oskudne obale primorja, a s druge strane visoke krške planine zatvaraju pristup u dubinu kontinentalne unutrašnjosti. Primorje je ljeti suho bez pašnjačke vegetacije, dok su planine sa porastom aps. visine sve vlažnije i bogatije sa travom. To je osnovni razlog zbog koga su stočari iz primorske zone Dinarida kretali na svoje često daleke putove u potrazi za stočnom hranom.

Transhumantnu stočarsku orijentaciju pratila je od najstarijih vremena i odgovarajuća društvena organizacija. Na planine se isprva kretalo u najužem rodovskom krugu. Istom kada se rodovski krug proširio, objedinjavao se u šire bratstveničke zajednice. Planine su se već u to doba počele dijeliti i svako udruženo bratstvo imalo je slobodu paše unutar svoga teritorija. Kada su se tijekom vremena i udružena bratstva dalje objedinjavala u plemenske zajednice, svijest o starim rodovskim i bratstveničkim posjedima nije se gasila. Tako su se na Dinarskim planinama ponašali svi ovdašnji transhumantni stočari, počem od najstarijih poznatih ilirskih plemena pa sve do posljednjih slavenskih plemenskih zajednica.

Čini se da je inicijalno zaokruživanje i raspodjela plemenskog zemljišta uslijedilo još u doba ilirskih prastanovnika ovoga kraja. Izvan svake je sumnje da je već u to doba svako ilirsko pleme živjelo u granicama svoga plemenskog teritorija. Isto tako je sigurno da je svako ilirsko pleme znalo do kuda dopiru prava na pašu unutar plemenskog teritorija. Ali plemenske planine nisu bile zajedničko vlasništvo svih pripadnika plemena. One su se dijelile prema starijem načinu i svako bratstvo i rod unutar plemena znalo je čija je koja planina. To pravo na pašu svuda se brižno čuvalo i prenosilo od koljena na koljeno. Takvo ponašanje u jednoj izrazito stočarskoj ekonomiji i u fazi niske društvene organizacije nije nikakva posebitost našega kraja. Tako se u ono doba živjelo

posvuda u južnoj Evropi, napose u perimediteranskim područjima. Na čitavom tome prostoru evidentirana su transhumantna stočarska kretanja i plemenski način života. Prema tome, dinarsko stočarstvo i plemenski način života samo su mali isječak iz jedne daleko veće historijske stvarnosti.

Da je transhumantno stočarstvo starim Ilirima bila osnovna gospodarska grana potvrđuju danas brojni arheološki nalazi na visokim položajima Dinarskih planina. Ima puno razloga da vjerujemo da su se stočarska kretanja već u to rano doba odvijala putovima koji su se malo razlikovali od onih, koje ćemo na tom istom prostoru susretati mnogo stotina godina kasnije. Stočarske zone i stočarska područja već su se tada nazirala. Neposredno uz samo primorje prostirala se zona primorskih stočarskih kretanja. Ona su dopirala u unutrašnjost sve do najviših dinarskih grebena. Tu je bila njihova sjeverna granica. Sjevernije orijentirani pristranci dinarskih grebana pripadali su stočarskim plemenima koja su imala svoj domicil na gorskim podnožjima, krškim poljima ili u duboko usječenim riječnim sutjeskama. Još dalje prema sjeveru, gdje se pružala prostrana šumska krajina bilo je također stanovništva. I ovdajšnje žiteljstvo zanimalo se nomadskim stočarenjem. Njihove planine okruživale su stoljetne bukove i smrekove šume, ali iznad tih šuma bilo je i prostranih čistina sa pašnjacima.

Spomenute tri stočarske zone Dinarida nisu ni u tim pradavnim vremenima bile povezane u jedno jedinstveno područje. Reljefne prepreke činile su tome najveću smetnju. Naseljenost se stoga okupljala oko najpovoljnijih dijelova zemljišta. To su bile krške depresije, gorske zaravni ili riječne doline. Tu je bilo najviše uvjeta za dvojno gospodarstvo. Ljeti se u nizinama mogao sijati ječam i pšenica te saditi druge plodine, a u isto vrijeme stoka je na planinama nalazila obilnu pašu. Stoga je moguće zaključivati, da su ilirska plemena imala svoje granice, koje su se većim dijelom poklapale sa prirodnim granicama regija. Svakako je bilo važno, da je svaka takva plemenska regija sadržavala unutar svojih granica neophodne uvjete za samostalan život.

Sa nadolaskom Slavena na ovo područje započinje tu nova životna era. Svakako je neobično značajno da su Slaveni ovamo pristizali objedinjeni u slične plemenske zajednice kakve su tu već postojale. U svojoj starijoj postojbini, s one strane Karpata, Slaveni su poznavali i transhumantno stočarstvo. S toga, kada su pristigli u svoju novu domovinu, oni su tu zatekli starosjedioca koji se ni po društvenoj organizaciji ni po gospodarskoj orijentaciji nisu puno razlikovali od njih. Zbog toga su slavenska plemena, nakon što su se stabilizirala u novoj sredini, brzo uhvatila korak sa novozatečenim prilikama. Sa Ilirima slavenska plemena nisu imala većih sukoba, ali je Ilire snažna slavenska asimilacija postepeno prorijeđivala. Utjecaji ilirske kulturne baštine dugo su se osjećali među dinarskim Slavenima, pa su se pojedinačni ostaci tih tragova održali sve do danas. Za nas je važno da nakon doseljavanja Slavena na ovo područje nije došlo do organizacijskih ni gospodarskih izmjena. U sveukupnoj slici neznatno su se izmijenila i središta starijeg naseljenja. Mnoga stara ilirska plemenska središta preobrazila su se tijekom vremena u nova središta slavenskog naseljenja. Sve to govori, kako su alternative za život na tome području bile male.

Nakon stabilizacije u novoj sredini započinje faza kada se i slavenska plemena započinju međusobno diferencirati. Pojedina plemena ojačavaju na

račun svojih susjeda. Poneka se i teritorijalno proširuju. Sa širenjem i objedinjavanjem plemena stvaraju se nove društveno-organizacijske jedinice. U starohrvatskoj državi bile su to župe. Ali i u sastavu novoformiranih župa svijest o plemenskoj pripadnosti starih Hrvata bila je među njima dugo živa. U 12. stoljeću Hrvati su znali za 12 svojih plemena, a suvremene hrvatske isprave gotovo uvijek uz navođenje imena svojih narodnih vođa spominju i njihovo plemensko podrijetlo. Kasnije se plemenska svijest kod Hrvata gubi. Tome je uzrok što je Hrvatska već početkom 12. stoljeća potpala pod utjecaj evropskog feudalizma, koji je svuda forsirao isključivo donacijsko plemstvo.

Na području Bosne i Hercegovine održavala su se slavenska plemena sve do nadolaska Turaka. I tu su se u međuvremenu formirale pojedinačne župe. Na jugu zemlje najveće župe bile su Završje, Podgora, Hum, Zahumlje i Travunija. Spomenute župe nastale su upravo kao izrazito stočarske organizacije. Iz njih su se svakog proljeća pokretala golemo stada, koja su se kretala na visoke humnjačke i rudinske planine. Na tome dijelu Dinarida transhumantno stočarstvo bilo je ovdašnjim privrednicima jedina gospodarska grana. Zato se ono tu i održalo sve do sredine našega stoljeća. Stari Humnjaci i Rudinjani još i danas pamte kako se nekoć njihova stoka svakoga proljeća pokretala na visoke hercegovačke planine sve do Maglića i Pivske planine. Ova kretanja trajala su do desetak dana hoda. Svako humnjačko ili rudinsko selo znalo je na kojoj planini ima svoja stočarska prava. Dakako da ova stočarska prava vuku svoje podrijetlo iz vremena, kada su ovdašnji Humnjaci življeli još u svojim plemenskim granicama. Humnjačka stočarska prava obdržavala su se stoljećima, jer su ona bila strogo egzistencijalne naravi. U njih se nije usudio nitko dirati, jer je na njima počivala sveukupna privreda regije, koja tu doista nije imala boljih životnih alternativa.

Na čitavom području Dinarida plemensko društvo najbolje se održavalo na području današnje Crne Gore. Vjerojatno je tu planinski karakter zemljišta sa prostranim zaravnima, zatim zatvaranje u vlastitu sredinu, napose nakon prodora Turaka, pogodio da se plemenska svijest Crnogoraca još pojačavala u odnosu na ranije stanje. Kako se crnogorska plemena nisu objedinjavala u župe, ostala su rascjepkana u mala plemenska područja. To se lijepo odražava i na prostornom rasporedu stočarskih kretanja na tlu Crne Gore. Ta kretanja su ovdje kratka, a odvijaju se isključivo unutar plemenskih granica. Da crnogorska plemena nisu težila višem objedinjavanju treba pripisati činjenici, što je svako od njih unutar svoga plemenskog teritorija imalo dovoljno planinske paše. U Humini ili Rudini nije bilo tako. Tamošnji stočari bili su prinuđeni da se objedinjuju u veće župske cjeline, jer su samo na taj način mogli osigurati pašu za svoju stoku.

Studij recentnog stanja stočarskih kretanja na Dinarskim planinama može dobro poslužiti i kod odmjerenja prostornog razgraničavanja starih plemenskih teritorija. Zonalno se unutar Dinarida zapažaju tri pojasa stočarskih kretanja. To su: 1) primorska, 2) središnja i 3) vrhovska zona. Svaka od ovih zona imala je svoja ishodišna područja i svoje planine sa katunima ili stanovima. Recentna ishodišna područja odgovaraju starim središtima plemenskih teritorija, a planine sa katunima odgovaraju arealima do kuda su dopirale stare plemenske granice. U tome odmjerenju treba dakako biti veoma opre-

zan. Osobito treba znati uvažavati sve historijske promjene i zbivanja do kojih je svuda dolazilo. Ali u mnogo slučajeva zapažaju se ponavljanja u održavanju starih plemenskih granica. U primorskoj stočarskoj zoni stare granice su se najviše mijenjale, jer su tu župske granice pomicala areale starijih plemenskih granica. Gospodarski razlozi bili su i ovaj puta presudni. Samo na taj način mogla je biti zagarantirana životna egzistencija primorskih stočara. Da je tome bilo upravo tako, dokazuje nam stanje, koga smo sve do nedavno mogli evidentirati u terenu.

Još do nedavna su stočari iz Bukovice i Ravnih Kotara u sjevernoj Dalmaciji kretali na pašnjake južnoga Velebita, gdje su od starine imali svoje pašnjake i stanove. Tu su se dalmatinski stočari susretali sa stočarima iz Like, ali svaka je strana točno znala do kuda dopiru njihova stočarska prava. Na Velebitu je još u prošlom stoljeću važila stara narodna uredba o slobodi paše ličke stoke u sjevernoj Dalmaciji i dalmatinske stoke u Lici. To je bilo zbog toga, jer su Ličani dopuštali Dalmatincima da koriste ljeti suficit njihove trave na Velebitu, pa su za uzvrat dalmatinski stočari dopuštali Ličanima da mogu preko zime silaziti u primorje i tamo napasati svoja stada. Ovaj starinski narodni običaj prvi je puta pismeno utanačen 1775. godine, a poznat je pod svojim lokalnim imenom kao Radučki ugovor.

Prostrano stočarsko područje unutar primorske zone susrećemo u Dalmatinskoj Zagori, u zaleđu Šibenika. Odavle su stočari sve do nedavno izdizali svoja stada na visoke pašnjake Dinare, Troglava i Kamešnice. Preko spomenutih planina prolazila je i granica njihovih stočarskih prava. No ta granica neće biti toliko stara. Izgleda da je ustanovljena u tursko doba, a stabilizirana je istom 1699. godine nakon Karlovačkog mira. Ranije su stočari iz Zagore izdizali svoja stada još dalje prema sjeveru sve do Šator-planine. Kada je 1878. godine nakon austrijske okupacije Bosne ukinuta tursko-dalmatinska granica na Dinari, stočari iz Zagore nastavili su da tjeraju svoja stada sve do Šatora. U narodu je bilo sačuvano sjećanje, da je nekoć Šator pripadao u areal njegovih stočarskih prava.

Biokovo je planina koja obiluje pašnjacima na koje su izdizali blago stanovnici iz sela naokolo planine. Na primorskoj strani Biokova imali su svoja stočarska prava stanovnici Brela, Makra, Kotišine i Podgore, a sa sjeverne strane stočari iz Grabovca, Zagvozda i Župe. Stoljećima se posjedi na planini nisu mijenjali. Svako selo imalo je na planini svoje stanove, a na stanovima su pojedini rodovi držali svoje kolibe na okupu.

Stočari iz Humine dijelili su se prema tome, da li su imali planine istočno odnosno zapadno od doline Neretve. Na planine na zapadnoj strani Neretve izdizali su stoku Humnjaci iz stare plemenske župe Bekije zapadno od Ljubuškoga. Njihove planine nalazile su se sjevernije na planinama Čbulji, Čvršnici, Vranu i Ljubuši. Humnjaci istočno od Neretve iz doline Bregave i okolice Ljubinja izdizali su svoje blago na Prenj, Bjelašnicu, Visočicu i Treskavicu. Na Bjelašnici i Treskavici nalazile su se pašnjačke međe naprama Bosni, pa je oko tih međa znalo biti i sukoba.

Rudinski stočari iz okolice Trebinja i Bileća imali su također dugačke putove izdiga. Njihove planine nalazile su se u izvorištu rijeke Sutjeske, na Zelengori, Čemernu, Volujaku, Magliču i Bioču. Naprama svojim zapadnijim susjedima, Humnjacima, mnogo su se razlikovali. Te razlike očitovale su se

u načinu govora, u odijevanju, običajima, zidanju kuća, te po katunskom načinu života. Humnjačke kolibe bile su iz kamenite građe, dok su one od rudinskih stočara bile drvene, sastavljene od pritesanih balvana i sa strmo skošenim krovovima. Rudinski stočari su svoje kolibe nazivali katunima, dok su Humnjaci svoje nastambe zvali naprosto stanovima. Razlike su se nadalje očitovale i u načinu planinskog gospodarenja. Sir proizveden u humnjačkim stanovima bio je prilično različit od sira koga su proizvodili rudinski katunari. Stari Dubrovčani bili su u srednjem vijeku, pa i kasnije, usko povezani sa rudinskim stočarima. Otuda se i susreću češće historijske vijesti, kako je tadašnja dubrovačka stoka ljetovala na udaljenim rudinskim planinama. U ranija vremena rudinske planine protezale su se istočnije od kanjona Komarnice, pa su Pivska planina i Dobri do na Durmitoru bili također rudinski pašnjaci. Od dubrovačkog primorja do najudaljenijih rudinskih planina putovalo se tada i do 14 dana.

Središnja planinska zona Dinarida odlikuje se kratkim stočarskim kretanjima. Tu se, čini se, stara podjela plemenskog zemljišta održavala veoma dugo. Te stare plemensko-stočarske granice osjećaju se na terenu sve do danas. One su u ponekim slučajevima čak i sankcionirane suvremenim općinskim granicama. Međutim, i pored novih administrativnih granica svaka kuća u selu znala je gdje i do kuda dopiru njezina stočarska prava. Samo na onoj planini na kojoj su važila takva prava smjelo je selo i njegovi stanovnici da podižu svoje stanove ili katune. Takav običaj važio je svuda od najveće davnine i u ta prava nisu dirali ni Turci ni Venecija ni itko drugi. Austro-ugarska uprava u Bosni i Hercegovini nije također dirala u ova stočarska prava. Ona je bila samo prva državna vlast koja je ta prava pismeno zavela u prvi ovdašnji katastar.

U središnjoj planinskoj zoni bilo je mnogo manjih stočarskih područja odakle je stoka kretala na planine. Najzapadnije takvo područje bila je Lika. Nekoć se lička stoka u velikim razmjerima koristila pašnjacima na ličkoj strani Velebita. Velebit je u stočarskom pogledu opustio istom kroz posljednjih 50 godina. Drugo značajnije područje središnje zone u smjeru prema JI nalazilo se oko visokih zapadnobosanskih planina oko Glamočkog i Livanjskog polja. Najbogatije ovdašnje planine sa pašom bile su Golija, Krug, Cincar, Slovinj, Hrbaljina i Vitorog. Kretanja na spomenute planine bila su kratka i rijetko su kada trajala više od pola dana hoda. Granice pašnjačkih prava bile su uvijek svim žiteljima naokolo njih jasne. Zanimljivo je npr. da su stočari na Krugu, Slovinju i Hrbaljini svoje stanove nazivali po rodovskim imenima. Te stanove nastanjavali su sve do nedavno upravo ti isti rodovi, pa se u živom govoru naroda po selima uvijek naglašavalo, da li se mislilo na selo ili na stanove. Govorilo se npr. „Babići u selu” ili „Babići na stanu”, pa je svatko tačno znao na što je tko mislio.

Stara stočarska oaza u središnjoj Bosni nalazila se naokolo planine Vranice u izvorištu rijeke Vrbasa. Vranica je obilovala velikim pašnjačkim prostranstvima. Na ovu planinu su nekoć izlazili stočari sela iz dolina Vrbasa, Lašve i Bosne. Granica pašnjačkih prava prolazila je najvišim dijelovima planine preko Ločika i Sarajevskih vrata, pa je tako travom najbogatiji dio Vranice pripadao stočarima sa njezine istočnije strane. Južnobosanski stočari koristili su opet planine koje su se nalazile na staroj bosansko-hercegovačkoj

granici. To su Ljubuša, Raduša, Bitovnja i Bjelašnica. Na Ljubušu su izdizali stoku stočari iz Proslapa u dolini Rame, a pašnjake na Raduši koristili su Rumboci, također iz doline Rame. Na Bitovnju su izlazili stočari iz obiju strana. Sjevernu stranu planine koristili su bosanski stočari iz okolice Kreševa, a južnu Neretljani, najviše stanovnici sela Seonica. Sjeverne strane Bjelašnice pripadale su stočarima iz okolice Pazarića. Između njih i Humnjaka iz južne Hercegovine bilo je u prošlosti uvijek sporova oko prava na pašu. To je bivalo zbog toga, jer je Bjelašnica poznata kao vanredno bogata pašnjačka planina, pa su se za njezine pašnjake otimali i humnjački i bosanski stočari. Slično je bilo i sa pašnjacima na Zelengori. Na njoj su imali prava na pašu Humnjaci iz doline Bregave, zatim oni iz sela oko Stoca i Nevesinja, a na sjevernoj strani Zelengore imali su opet slična prava bosanski stočari iz sela oko Jeleča i Vrbnice. Najviše sporova na Zelengori bilo je zbog vode, odnosno tamošnjih planinskih jezera i lokava na kojima se napajalo blago. Mnogi od tih sporova nisu dovodili do pomaka pašnjačkih granica ni za jedan metar, već su obično svršavali dogovorima između zainteresiranih strana da se obje strane mogu zajednički koristiti spornim izvorima ili jezerima.

Na današnjem crnogorskom teritoriju stočarska kretanja su prostorno toliko kratka, da se ne mogu ni registrirati na većoj preglednoj karti. Na Jezerima npr. ili na Pivskoj planini stalno naseljene kuće i katuni nalaze se često u tolikoj blizini i u istoj nadmorskoj visini, da je jedva moguće govoriti o stočarskim pokretima. Ali u prošlosti su ovdašnja stočarska kretanja bila sigurno duža. U prošlom stoljeću čitava Pivska planina bila je isključivo katunska planina. To isto vrijedi i za planinu Treskavac, Sinjajevinu i druge crnogorske planine. Na prostrane pašnjake Sinjajevine kretala je donedavno crnogorska stoka sa više strana. Najduži put prevaljivala su stada, koja su ovamo pristizala iz doline Zete preko Šavnika i Boana. Kraće putove imala su stada koja su na planinu izlazila sa istočne strane Sinjajevine od doline Morače i Tare. Tu su najduža kretanja trajala oko jedan dan hoda. Na sve ostale crnogorske planine stočarska kretanja bila su još kraća. Čak ni ona naokolo Komova nisu bila duža od nekoliko sati hoda. Istočne crnogorske planine oko Komova i Visitora bile su od starine osjetljivo granično područje naprama susjednim sjevernoalbanskim stočarskim plemenima. Tu su se granice stočarskih prava čuvale poput zjenice oka. Prokletije i Kučke planine još su i danas najosjetljivija mjesta gdje još posljednji dinarski stočari budno čuvaju svaki metar svojih starih pašnjačkih prava. Tako je bilo nekoć posvuda i tek najnovije društvene promjene, kojih smo danas svi svjedoci, imaju tu snagu da zaustavljaju ritam višemilenijskog načina života.

Čitava središnja dinarska stočarska zona odlikuje se svojom uzanošću i znatnom dužinom od oko 500 kilometara. Tako specifičan prostor normalno je da ne može biti jedna cjelovita regija. Zato je svako stočarsko područje unutar te cjeline mali svijet za sebe. Svako od tih područja posjeduje svoje specifičnosti, etnografske, kulturološke, dijalektološke i sl. Iz tih razlika dovoljno je ovdje spomenuti samo dva elementa, stočarske kolibe i proizvodnju sira. Samo prema tim elementima pokazuju se među stočarskim područjima tolike razlike, da će i površnji motrilac moći uočiti kako se tu doista radi o malim, ali jasno diferenciranim kulturno-etnografskim regijama.

Sjevernije od središnje stočarske zone Dinarida prostire se široka i izdužena šumska oblast, koja u geografiji nema zajednički naziv. Poneki naši geografi nazivaju tu oblast peripanonskom. Zapadnji dio te oblasti činio je nekoć teritorij bosanske Vrhovine. Najistočniji dijelovi ove zone zovu se Stari Vlah i Pešter. To su još i danas naše najbogatije stočarsko-planinske regije. Čitavu peripanonsku zonu Dinarida koristili su još slavenski stočari, koji su tu kao prvi živjeli nakon svoga doseljenja. I oni su tu bili objedinjeni u svoje plemenske zajednice. Kasnije se sva naseljenost peripanonske zone Dinarida prikupila u riječnim dolinama savskih pritoka od Une do Ibra i Vel. Morave. Uz slavenske sesilne stočare održavali su se na istom prostoru kroz čitav srednji vijek i ilirski starosjedioci stočari. Ti stočari bili su pravi nomadi. Naši srednjovjekovni izvornici i isprave spominju često te stočare nomade pod nazivom Vlasi. Njih je u ono doba bilo zapravo na čitavom području Dinarida, ali u ovoj stočarskoj zoni oni su se najduže održali. Tu su imali i najveća prostranstva za svoje česte seobe. Prostranstva preko kojih su se kretali nisu ni danas točno poznata, jer o tome nema sigurnih vijesti. Moguće je samo nagađati kojim su se putovima kretali. Moguće je da su stara vlaška kretanja doticala i savsku nizinu, kako to još i danas rade vrhovski stočari iz SZ Bosne. Naime, stoka sa Vlašić-planine i Manjače još se i danas može susretati na zimskoj paši na prostoru Slavonije, iako postojeće republičke uredbe takve pokrete stoke zabranjuju. Tu se i opet ponavlja već ranije spomenuta konstatacija, da se gospodarska nužda ne može spriječavati državnim uredbama. Dakako, današnji Vrhovci sa Vlašića nemaju puno veze sa nomadskim Vlasima koji su tu živjeli, iako sačuvano ime Vlašića nedvojbeno podsjeća na njihovu nekadašnju prisutnost. Slične jezične ili toponomastičke tragove koji sjećaju na ovdašnje Vlahe susrećemo i na širem prostoru ove stočarske zone. Da spomenem samo nazive Dimitora, Romanije, Mataruga, Tare, Staroga Vlaha, Peštera i drugih lokaliteta.

U sveukupnom kulturnom naslijeđu planinskog stočarstva na Dinari-dima ima puno tragova, koji potječu iz raznih vremena i utjecaja. Već sam naziv katun, veoma čest na čitavom prostoru Dinarskih planina, nije slavenska kulturna baština toga područja. Njegovo podrijetlo treba tražiti u paleomediterranskim jezicima JI Evrope. Ovaj naziv nosi u sebi i specifičnu organizaciju katunskoga života, koga su kasnije usvojila sva novodoseljena slavenska plemena sve do Velebita na zapad. Velebit je nekoć bio izrazito vlaška stočarska planina, pa ga stare geografske karte iz 16. stoljeća nazivaju Monti Morlaccia. Nadalje, kako je već spomenuto, i stočarske kolibe su važan indikator kod ocjenjivanja starih kulturnih utjecaja. Gotovo svako stočarsko područje na Dinarskim planinama ima ponešto svoga u načinu podizanja koliba. Vještiji motrilac može tu samo prema tipovima objekata da zaključuje o podrijetlu njihovih stanara. Najkrupnije razlike zapažaju se u skladu sa zonalnom podjelom Dinarida. Tako se npr. u primorskoj zoni podižu kolibe isključivo ili pretežno od kamene građe. Samo rudinske kolibe odstupaju od toga pravila, pa to dovoljno govori kako je u davnijoj prošlosti to područje bilo izolirano od svoga primorja. Kamenita arhitektura čitave primorske zone nije sigurno slavenska baština toga područja, jer stari Slaveni nisu nikada bili nosioci takvog načina podizanja svojih objekata. Drvena dinarska brvnara, koja je danas najčešća u središnjoj planinskoj zoni, bliža je starom slavenskom načinu

gradnje. Starovlački tip dinarske kolibe još je i danas nepoznat. Sudeći po smislu riječi katon, koja je u starom ilirskom jeziku značila šator, izgleda da srednjovjekovni Vlasi nisu tu nikada ni imali svoje masivnije građene kolibe, već su kao pokretni nomadi svuda razapinjali svoje kožnate šatore.

Jezična kulturna baština je također važan elemenat za diferenciranje starih stočarskih areala. Iako na našem dinarskom području nisu sve do danas izvršena precizna dijalektološka proučavanja, ipak se može reći da su dijalektološke razlike među stočarskim područjima svuda evidentne. One se, čini se, najviše očituju u granicama kako se nekoć živjelo, tj. prema starim plemenskim zajednicama. U tome pogledu uz dijalektološke razlike zapažaju se i one u nazivima pojedinih predmeta materijalne kulture sve do najsitnijih gospodarskih alatjika. Svako dinarsko stočarsko područje ima ponešto svojih lokalno-etnografskih i jezičnih posebnosti, a te se primjećuju i u raznolikostima nazivanja stoke, načina dozivanja, tjeranja, umirivanja i sl. Ipak, sve te raznolikosti nisu toliko značajne da bi mogle dovesti u sumnju etničku sliku i zajedništvo čitave ove sredine. Spominjane razlike moći će u terenu uočavati samo vrstan stručnjak, koji će sve to znati pravilno razumjeti i ispravno tumačiti.

Na kraju, nameće nam se kao zaključna misao, da je čitav prostor Dinarida u svojoj starijoj i novijoj prošlosti živio izrazito stočarskim životom, i to podijeljen u svoje prirodno uslovljene zone i područja, koja zapravo nisu ništa drugo nego kulturološki relikv iz vremena, kada su dinarski stočari živjeli još u svojim starim plemenskim zajednicama. Vidjeli smo kako su stare plemenske zajednice znale cijeniti i čuvati granice svoga teritorija. U granicama starih stočarskih prava vršila su se i stočarska kretanja, koja su se u znatnoj analogiji sačuvala sve do nedavne prošlosti. Studij recentnih stočarskih kretanja na području Dinarida i starog načina plemenskoga života pokazuje tako korisno dopunjavanje. U naše doba to je ujedno i jedan od mogućih metodoloških pristupa za analizu složene agrafičke stvarnosti naše stočarske i plemenske kulture.

VAŽNIJA LITERATURA

- Barada M., *Starohrvatska seoska zajednica*. Izd. JAZU. Zagreb 1957.
- Čubrilović V., *Terminologija plemenskog društva u Crnoj Gori*. Posebna izdanja SANU, knj. CCCXXI, Beograd 1959.
- Čubrilović V., *Postanak plemena Kuča*. Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. VII/1, Beograd 1963.
- Dedijer J., *Stočarske zone u planinama dinarske sisteme*. Glasnik Geografskog društva, sv. 3/4, Beograd 1914.
- Dedijer J., *La transhumance dans les pays dinariques*. Annales de Géographie, tome XXV, Paris 1916.
- Đurđev B., *Iz istorije Crne Gore, brdskih i malisorskih plemena*. Radovi Naučnog društva SR BiH, knj. II, Sarajevo 1954.
- Erdeljanović J., *Stara Crna Gora*. Etnička prošlost i formiranje crnogorskih plemena. Srpski etnografski zbornik SANU, knj. XXXIX, Beograd 1926.
- Filipović M.S., *Struktura i organizacija srednjovjekovnih katuna*. Simpozijum o srednjovjekovnom katunu. Posebna izdanja Naučnog društva SR BiH, knj. II, Sarajevo 1963.

- Gušić M., *Etnografski prikaz Pive i Drobnjaka*. Etnološka biblioteka, sv. 10, Zagreb 1930.
- Gušić B., *Čovjek i kras*. Krš Jugoslavije JAZU, sv. 1, Zagreb 1957.
- Gušić B., *Naše primorje* (Historijsko-geografska studija). Pomorski zbornik JAZU. Zagreb 1962.
- Lutovac M., *Iz stočarskog života u nekim našim krajevima*. Zbornik za narodni život i običaje JAZU, knj. 40, Zagreb 1962.
- Marković M., *Stočarska kretanja na Dinarskim planinama*. Zbornik za narodni život i običaje JAZU, knj. 45, Zagreb 1971.
- Marković M., *Sezonska stočarska naselja na Dinarskim planinama*. Zbornik za narodni život i običaje JAZU knj. 46 Zagreb 1975.
- Marković M., *Geografski aspekti stočarske revitalizacije Dinarskih planina*. Posebna izdanja Balkanološkog instituta, knj. 4, Beograd 1976.
- Mohorovičić A., *O analizi pučke arhitekture*. Bulletin JAZU, sv. 1, Zagreb 1957.
- Pajković M.B., *Stočarstvo na Komovima*. Glasnik Geografskog društva, sv. 16, Beograd 1930.
- Raičević S., *O stočarstvu i stočarskom životu u Vasojevićima*. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, knj. 5, Beograd 1931.
- Roglić J., *Prilog poznavanju humnjačkog stočarstva*. Geografski glasnik, sv. XVIII, Zagreb 1956.
- Rubić I., *Mede Mediterana na istočnoj obali Jadrana*. Geografski pregled, sv. I, Sarajevo 1957.
- Stipčević A., *Iliri. Povijest, život, kultura*. Zagreb 1974.
- Škrivanić G.A., *Imenik geografskih naziva srednjevekovne Zete*. Titograd 1959.
- Trifunski J.F., *Geografske karakteristike srednjovekovnih vlaških katuna*. Simpozij o srednjovekovnom katunu. Posebna izdanja Naučnog društva SR BiH, knj. 2, Sarajevo 1950.
- Vukmanović J., *Plemensko uređenje, karakter i sudenje narodnih glavara u Crnoj Gori*. Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju, knj. IV, Cetinje 1964.
- Vukosavljević S.V., *Organizacija dinarskih plemena*. Posebna izdanja SANU, knj. CCLXX, Beograd 1957.

MIRKO MARKOVIĆ

TRIBAL SOCIETY AND THE CULTURE OF DINARIC CATTLE BREEDERS

S u m m a r y

The author pointed out that the whole area of Dinaride Mountains was allways a cattle breeding area during its earlier as well as its more recent History.

Traditional movements of cattle breeders in that area are determined by natural characteristics of the Dinareeds, especially by climatic and fenological differences between seaside, mountainous area and lower Panonian land. That is also one of the main reasons for meating there to-day hardley noticable ethnographyc areas which are nothing else but relictcs of those times when the Dinaried's Graziers have been living in their tribal societies.

This paper especially shows how Donareede Graziers have valued and guarded their tribal and grassland boarders. Within their old customary low norms graziers movements have been taking place some of which have been practiced in Dinarid mountains until our time. Studing of recent cattle breeder movements and ways of tribal life show high level of complemency. That is the conclusion of the author and one of possible methodological approaches to ethnogenetic analysis of complef agrographic reality of our insufficiently known Dinarid mountainous culture.

